Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi, MEUDED, 2016; 13 (1), 39-70.

ÖĞRETİM DÜZLEMİNDE BÜTÜNLEYİCİ BİR YAKLAŞIM SAVUNUSUYLA EŞDİZİMLİLİĞE KURAMSAL BİR BAKIŞ[1]

A Theoretical View to Collocations with an Argument of Integrant Approach in Teaching Level

Özlem AKSU KURTOĞLU[2]

Bilkent Üniversitesi

Öz: Dil öğretimi hedefli bir veri oluşturma süreci açısından eşdizimli tanımlaması gerektiren bir çalışmanın temel araştırma sorusu, hiç kuşkusuz dilde yaygın olarak kullanılan eşdizimlere nasıl ulaşılabileceği sorusudur. Bu soru da araştırmacıyı öncelikle eşdizim sınırının çizilmesi sorunsalıyla karşı karşıya bırakmaktadır. Eşdizimliliğin tanımlanmasında iki temel bakış açısından söz edilebilir. Bu bakış açılarından biri, eşdizimliliğin sözcüklerin belirli bir uzaklıkta sıkça bir arada bulunması olarak görüldüğü *sıklığa dayalı yaklaşım* (frequency-based approach); diğeri ise *sözcük seçimine ilişkin yaklaşım* (phraseological approach) olarak adlandırılan ve eşdizimlerin tamamıyla değil ama belli bir dereceye kadar değişmez bir tür sözcük birleşimi olarak görüldüğü yaklaşımdır. Eşdizimliliğe dil öğretimi özellikle de yabancı dil öğretimi temelinde yaklaşıldığında, Türkçe üzerinden bir bakışla daha uzlaşımsal ve daha anlamlı olan eşdizimlere nasıl ulaşılabilir

[1] Bu yazı, Aksu Kurtoğlu (2015) "Türkçede Ad-Eylem Eşdizimliği İçin İstatistiksel ve Anlamsal Ölçütler Temelinde Derlem-Çıkışlı Bir Ulamlama" adlı doktora tezinden kısaltılmıştır.

[2] Bilkent Üniversitesi, BUSEL, ozlemak@bilkent.edu.tr

Makale gönderim tarihi: 11 Aralık 2015 ; Kabul tarihi: 15 Mart 2016

sorusu ekseninde şekillenen bu yazıda, söz konusu iki yaklaşımda eşdizim kavramının nasıl ele alındığına genel hatlarıyla değinilecek ve eşdizimliğin dil öğretimi hedefli çalışmalarda bütünleyici bir yaklaşımla ele alınması gerektiği savlanacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Eşdizim, Sözcük Birliktelikleri*

Abstract: In the sense of the process to generate data aiming the language teaching, the main research question of a study that requires to be defined as collocation is undoubtedly about how to reach the collocations that are commonly used in the language. Two main viewpoints are valid in defining collocations. One of these is the 'frequency-based approach' and the other one is the 'phraseological approach'. When approaching to collocation with a viewpoint aiming to teach a language –especially a foreign language-, in this article that is based on the questions of how to reach more conventional and more meaningful collocations in Turkish case, it will roughly be mentioned that how the collocation is conceptualized in these two approaches and it will be claimed that in the studies aiming to teach language the collocation must be embraced with an integrant approach.

Key words: *Collocations, Word Combinations*

1. GİRİŞ

Modern bilimlere göre hiçbir şey tek başına var oluş sergilemez. Şeyler mikro ya da makro düzeyde birbirine bağlıdır. Dilsel gerçeklik düzleminde de bu bağlılık, metnin kurucu birimlerinin birbirleriyle ilişkiselliği boyutunda kendini ortaya koymaktadır. Dilsel birimlerin birbiriyle ilişkisinin bir uzanımı olarak ortaya konulan eşdizim kavramı, terminolojik çeşitliliğin çok olduğu bir kavramdır. Araştırmacılar çalışma amaç ve yöntemleri doğrultusunda eşdizimliliği farklı anlamlarda kullanmışlardır. Bu durum nedeniyle eşdizim kavramı, dilin kavramlaştırılış açısından tartışma nesnesi olan konularından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eşdizim nedir? Diğer sözcük birlikteliklerinden nasıl ayrıştırılabilir? gibi sorulara yanıt vermek üzere çok sayıda çalışma yapılmıştır (Cowie, 1994; Howarth, 1996; Nesselhauf, 2005 gibi). Bu yazıda, yukarıda adı geçen iki büyük gelenek içerisindeki öncül çalışmalardan hareketle eşdizim kavramı, kavramsal içeriğine ilişkin kuramsal tartışmaları esas alan bir bakış açısıyla ele alınacak ve dil öğretimi hedefli bir veri oluşturma süreci açısından eşdizimli tanımlaması gerektiren bir çalışmada, salt sıklığa dayalı ya da salt anlama dayalı bir yaklaşımla eşdizimliliği ele almanın yeterli olmadığı, daha uzlaşımsal ve daha anlamlı eşdizimlere

ancak bütünleyici bir yaklaşımla ulaşılabileceği, ilgili yaklaşımlardaki eksiklikler çerçevesinde Türkçe üzerinden tartışılacaktır.

1.1. EŞDİZİM NEDİR?

Eşdizimlilik *çok sözcüklü birimler* (multi-wordunits), *sabit öbekler* (fixed phrases) gibi çeşitli adlarla anılmış ve hem kuramsal dilbilim hem de dil öğretimi alanında farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Nesselhauf (2005), ilgili kavramın böylesi bir çeşitlilik sergiliyor olmasını, farklı alanlarlarda çalışan araştırmacıların eşdizimliği farklı yollarla ele almalarına dayandırmaktadır. Öyle ki, araştırmacılar çalışma amaç ve yöntemleri doğrultusunda eşdizimliliği farklı anlamlarda kullanmışlardır. Bu kullanımlardaki tek ortak payda, ilgili kavramın sözcüklerin dizimsel ilişkilerine gönderimde bulunmasıdır.

Eşdizim kavramı tanımsal olarak çok türlülük sergilese de, yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki alanyazında, söz konusu kavramın geleneksel olarak iki farklı açıdan ele alındığı görülmektedir. Bu bakış açılarından biri, eşdizimliliğin sözcüklerin belirli bir uzaklıkta sıkça bir arada bulunması olarak görüldüğü *sayısal yönelimli yaklaşım* (statistically oriented approach) (Herbst, 1996) ya da sıklığa dayalı yaklaşımdır (Nesselhauf, 2005)[3]. Bu yaklaşım, çalışmalarını ağırlıklı olarak derlem dilbilim ve bilgisayarlı dilbilim alanında yürüten araştırmacılar tarafından desteklenmiştir. Diğeri ise Herbst (1996)'da *anlama yönelik yaklaşım* (significance oriented approach), Nesselhauf (2005)'te sözcük seçimine ilişkin yaklaşım olarak adlandırılan ve eşdizimlerin tamamıyla değil ama belli bir dereceye kadar değişmez bir tür sözcük birleşimi olarak görüldüğü yaklaşımdır[4]. Geniş ölçüde Rus deyimbiliminden (phraseology) esinlenen bu yaklaşım, sözcükbilim ve eğitimbilim alanlarıyla sıkıca bağlantılıdır.

Bu yazıda öncelikle eşdizimlilik kavramı alanyazındaki bu iki büyük yaklaşımın değerlendirildiği temel çalışmalar ekseninde tanıtılacak ve bu iki yaklaşımdaki eksikler vurgulanarak eşdizimliliğin dil öğretimi hedefli çalışmalarda bütüncül bir yaklaşımla tanımlanması gerektiğine yönelik Türkçe üzerinden bir tartışma kurulup ardıl çalışmalara bu bağlamda bir zemin oluşturulmaya çalışılacaktır.

[3] Yazıda bu gelenek, sıklığa dayalı yaklaşım (SDY) adıyla anılacaktır.
[4] Söz konusu gelenek burada sözcük seçimine ilişkin yaklaşım (SSİY) olarak anılacaktır.

2. SÖZCÜK SEÇİMİNE İLİŞKİN YAKLAŞIM

SSİY içerisinde eşdizimliliğin ele alınışının, öncelikle ve en başta Rusya'da 1940'lı yıllarda yürütülen çalışmalardan etkilendiği söylenebilir. Bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılar tipik olarak sözlükbilim ve/ ya da eğitimbilim alanlarında çalışmalar yapmışlardır. Bu gelenek içerisindeki araştırmacıları birbirine bağlayan nokta, eşdizimliliği bir dereceye kadar sabitlenmiş sözcük birleşimleri olarak ele almalarıdır. Temel temsilcileri arasında Cowie (1981, 1988, 1991, 1994, 1998a); Howarth (1996, 1998a, 1998b); Mel′čuk (1998) ve Benson ve diğ. (1997) gösterilebilir (Gyllstad, 2007).

Eşdizimliliği SSİY temelinde ele alan çalışmalarda temel olarak *değiştirilebilirlik* ve *açıklık* ölçütlerinin kullanıldığı görülmektedir. Açıklık, birleşimdeki birimlerin ve birleşimin kendisinin sözlüksel ya da mecazi bir anlamının olup olmadığıyla ilişkiliyken; değiştirebilirlik birleşimdeki birimlerin değiştirilip değiştirilemeyeceği ya da ne derece değiştirilebileceğini kapsar. Bu doğrultuda, eşdizimlilik "sözcüklerden birinin mecazi anlamda kullanıldığı ve değiştirebilirliğin nedensiz olarak kısıtlı olduğu fakat bazı değiştirmelerin mümkün olduğu birleşimler" olarak tanımlanır.

Cowie (1994) temel olarak sözcük birleşimlerini *kalıplaşmış ifadeler* (formulae) ve *bileşikler* (composites) olarak iki ana ulama ayırır. İlki normalde pragmatik işlevleri olan tümce boyutundaki birimlerken, ikincisi tümce altı düzeydeki birimlerden oluşur. Cowie'ye göre eşdizimler, bileşikler ulamının bir parçasıdır ve (diğer öğe ya da öğelerin anlamı sabit kalmak koşuluyla) kurucu öğelerden en az birinin yerine başka bir birimin konulmasına izin veren türden birimlerdir. Cowie bunu *run a business* birleşimindeki *a business* sözcüğünün *a theatre* ya da *a buscompany* ile değiştirilebileceğiyle örnekler.

Bütün olarak bakıldığında, eşdizimleri bir tür sözcük birleşimi olarak gören Cowie, onları diğer sözcük birleşimlerinden, deyimlerden *serbest birleşimler* (free combinations) olarak adlandırdığı türlerden ayırıp sınırlarını belirleyerek tanımlar. Cowie'nin sözcük birleşimlerini, bileşikler ve kalıplaşmış ifadeler olarak iki temel gruba ayırdığına değinmiştik. Kalıplaşmış ifadeler *nasılsın, günaydın* gibi kullanımbilimsel işlevi olan birleşimlerdir. Bileşikler ise öncelikle sözdizimsel işlevleriyle tanımlanarak açıklık ve değiştirebilirlik

ölçütleri temelinde sınıflandırılır. Bu iki ölçüt doğrultusunda Cowie (1994) sözcük birleşimlerini dört türe ayırır:

1. Serbest birleşimler (*çay içmek* gibi)
   - birleşimdeki tüm birimler gerçek anlamında kullanılır.
   - değiştirebilirlikteki kısıtlama anlambilimsel temelde belirlenir.
2. Kısıtlı eşdizim (*açık konuşmak* gibi)[5]
   - bazı değiştirmeler mümkündür fakat yerine konmada nedensiz kısıtlamalar vardır.
   - en az bir birim mecazi anlamda, bir birim de gerçek anlamda kullanılır. Birleşimin anlamı açıktır.
3. *Simgesel deyimler* (figurative idioms): (*U dönüşü yapmak* gibi)
   - birimlerin değiştirilmesi nadiren mümkündür.
   - bileşim figüratif bir anlam içermesine karşın geçerli olan düz anlamsal yorumunu da korur.
4. *Salt deyimler* (pure idioms)
   - birimlerin yerine konması, değiştirilmesi mümkün değildir.
   - bileşim, düz anlamından tamamen uzaklaşarak figüratif bir anlam içerir.

Howarth (1998), başlangıç noktası olarak, Cowie'nin "bileşik birimler" kavramını alıp bu kavramı bir adım daha ileri taşıyarak *dilbilgisel bileşikler* (grammatical composites) ve *sözlüksel bileşikler* (lexical composites) ayrımını ortaya koyar. Bu ayrım, kurucu sözcüklerin içinde yer aldığı sözcük ulamına bağlıdır. Ad, eylem, adıl ya da belirteç ulamında yer alan iki sözlüksel birimin bir arada bulunduğu eşdizimler sözlüksel; bir sözlüksel bir de dilbilgisel birimin bir arada bulunduğu eşdizimler de dilbilgisel eşdizimler olarak adlandırılmaktadır.

Howarth'ın sözcüksel bileşikler ulamı kabaca deyimsel olmayan ve deyimsel olan biçiminde iki alt ulama ayrılabilir. Howarth'a göre,

[5] Birçok araştırmacı eşdizim terimini hem kısıtlı eşdizim hem de serbest birleşimler için kullanmaktadır. Deyimbilimciler eşdizim kavramı için Cowie'nin kısıtlı eşdizim tanımını, *kısıtlı olmayan birleşimler* (unrestricted combinations) için de serbest birleşimler ya da *ortak yaratım* (co-creations) gibi farklı terimler kullanırlar (Benson ve diğ., 1997; Hausmann, 1984; Bahns, 1993a gibi). Bu yazıda eşdizim kavramıyla kısıtlı eşdizimler kastedilmektedir.

kısıtlı eşdizimlenebilirlik, anlambilimsel özelleştirme ve deyimsellik ölçütleri uygulanarak bu ikili sınıflandırma, Tablo'da sunulduğu gibi, dört gruba ayrılabilir (Howarth, 1996, ss. 32-33).

Tablo 1. Howarth (1996)'daki eşdizimlilik sınıflaması

ULAM	TANIM	ÖRNEKLER
Serbest eşdizimler (free collocations)	İçindeki birimlerin gerçek anlamda kullanıldığı iki ya da daha çok sözcükten oluşan birleşim. Her bileşen, bir diğerinin anlamına etki etmeden değiştirilebilir.	*blow a trumpet (trampet çal-)* *piyano çal-*
Kısıtlanmış eşdizimler (restricted collocations)	İçindeki bileşenlerden birinin gerçek anlamıyla, diğerinin ise özelleşmiş bir anlamda kullanıldığı birleşimler. Bir birimin özelleşmiş anlamı simgesel, katkısız (delexical) ya da teknik bir nitelik taşıyabilir ve diğerinin sınırlı eşdizimlenebilmesi üzerinde önemli bir belirleyicidir. Bu birleşimler, tamamıyla güdülenmiştir.	blow a fuse (çılgına dön-) ıslık çal-
Simgesel Deyimler (figurative idioms)	Bütünü açısından simgesel anlamları olan birleşimler. Bir ya da daha fazla birimin nedensiz seçilmiş bir eşanlamlısıyla yer değiştirmesine izin verebilirler. Kullanılan bir sözlüksel yorumları vardır ve açıkça güdülenmişlerdir.	*blow your own trumpet (böbürlen-)* *zamanını çal-*
Salt Deyimler (pure idioms)	Bileşenlerinin anlamlarından çıkarılamayacak tek bir anlama sahip olan birleşimler. Neredeyse hiçbir yer değiştirmeye izin vermezler ve güdülenmemişlerdir.	*blow the gaff (pot kır-)* *çene çal-*

Nesselhauf (2003, 2005) temel olarak deyimbilimci gelenek içerisinde çalışmaktadır, ancak çalışmasını dayandırdığı öğrenici derlemini *(learner corpora)* çözümlemek için sıklığı tamamlayıcı bir yöntem olarak kullanmaktadır. Nesselhauf (2003) eşdizimliliği, nedensiz olarak kısıtlanmış sözcükbirim birleşimleri olarak görür ve çalışmasında eylem+ad birleşimlerini belirlemek için Howarth'ın (1996) çalışmasından faydalanır. Serbest birleşimler, kısıtlı birleşimler ve deyimler olarak üç sözcük birleşimi önerir ve bu üç türü birbirinden ayırmak için *kısıtlanmışlık düzeyi*ni (degree of restrictedness) kullanır.

Eşdizimleri tanımlamada yaygın olarak kullanılan ölçüt, yerine koymada nedensiz kısıtlamadır. Yani birimlerin anlambilimsel özelliklerine bağlı olarak yer değiştirmede olası bir kısıtlamanın olduğu birleşimler arasında bir ayrım yapılır. Böylesi birleşimler Cowie (1994)'te serbest birleşimler olarak adlandırılmıştır. Bu kısıtlamanın bir dereceye kadar nedensiz olduğu birleşimler ise eşdizimler olarak adlandırılır. Örneğin *çay iç-* ad-eylem birleşiminde *iç-* eylemi anlambilimsel olarak +sıvı olan bir ad gerektirdiği için *çay* yerine konulacak olan birimin bu özelliği taşıyor olması gerekmektedir. *Bir karara var-* birleşiminde *karar* sözcüğünün yerine belirli bir hedef gösteren *sonuç, yargı, hüküm* gibi adlar konabilir. Bu kısıtlama, söz konusu iki birimin anlambilimsel özelliklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaz, dildeki nedensiz uzlaşmanın sonucudur. Anlambilimsel olarak güdülenmiş ve nedensiz kısıtlama arasındaki bu ayrımın, çok az sayıda sözcükle birleşebilen sözcüklerde işlemeyeceğini belirten Nesselhauf (2003) *kısıtlanmış anlam* (restricted sense) kavramını ortaya koymuştur. Bu kavramı, eşdizim tanımının ve yaptığı sınıflamaların merkezine koyan Nesselhauf (2003, 2005)'te eylem-ad eşdizimleri bu kavram doğrultusunda sınıflandırılmıştır. Ona göre ad/eylem şu ölçütlerden birini yerine getiriyorsa kısıtlanmış demektir:

Ölçüt 1:

Eylem/adın anlamı öyle özgüldür ki onun sadece çok az sayıda eylem/adla birleşimine izin verir.

Ölçüt 2:

Eylem/ad sözdizimsel ve anlambilimsel olarak olası olan tüm eylem/adlarla bu anlamda kullanılamaz.

2.1. EŞDİZİMLERİN SINIFLANDIRILMASI

Kısıtlı eşdizimlere yönelik yapılan sınıflamalar, eşdizimlerin sözdizimsel özelliklerine, anlambilimsel özelliklerine ya da birimlerin değiştirilebilirliğine dayanılarak yapılmaktadır. Sözdizimsel özelliklere göre yapılan sınıflamalar, birimlerin sözcük ulamına dayanır. Böylesi bir sınıflama örneği olarak Haussman (1989)'da İngilizcedeki eşdizimli yapılar şu altı türe ayrılmıştır: sıfat+ad (*heavy smoker*), eylem+(özne) ad (*storm- rage*), ad+ad (*piece of advice*), belirteç+ sıfat (*deeply disappointed*), eylem+ belirteç (*severely criticize*), eylem+belirteç, eylem+ (nesne) ad (*stand a chance*). Bu sınıflamadaki eylem+ad grubunu, eylem+ad ve eylem+ilgeç+ad olarak ayrıştıran Aisenstadt (1981) de benzer bir sınıflama sunar. Haussman (1989) ile aynı ayrımları yapan Benson vd. (1997) eşdizim tanımlamalarının daha

geniş kapsamlı olmasına bağlı olarak ad+ilgeç, ilgeç+ad, sıfat+ilgeç birleşimlerini de bu sınıflamaya dahil eder. Ayrıca Benson vd. bir eşdizimli yapıdaki sözcüklerin türü doğrultusunda daha temel bir ayrım yaparak onları *sözlüksel eşdizim* (lexical collocation) ve *dilbilsel eşdizimler* (grammatical collocation) olarak ayırır. İki sözlüksel birimin bir arada bulunduğu eşdizimleri sözlüksel, bir sözlüksel bir de dilbilgisel birimin bir arada bulunduğu eşdizimleri de dilbilgisel olarak adlandırırlar.

Anlambilimsel özelliklere göre yapılan sınıflamalarda iki tür eğilim görülmektedir. Bu eğilimlerden biri eylem+ad eşdizimleri ile sınırlıdır ve eylemin içsel anlamına dayanır. Cowie (1991) eşdizim sınıflandırmasını bu eksende yapan birkaç araştırmacıdan biridir. Cowie eylemleri *simgesel* (figurative), *katkısız* (delexical) ve *teknik* (technical/ semi-technical) olarak ayırır. Bu ayrım Howarth (1996) tarafından da benimsenmiştir. Bütün olarak bakıldığında, Cowie açık, serbestçe yeniden birleştirilebilir eşdizimlerden; *biçimsel olarak değişmez* (formally invariable)*, güdülenmemiş deyimler*e (unmotivated idioms) uzanan basamaklı bir çözümleme sunar. Aslında, dört farklı sözcük birleşimi ileri sürmektedir: serbest birleşimler *(drink one's tea* gibi), kısıtlı birleşimler (*jog someone's memory* gibi), simgesel deyimler (*close ranks* gibi) ve salt deyimler (*spill the beans* gibi).

Aisenstadt (1979) da eylemler arasında Cowie'ninkine benzer bir ayrım yaparak onları *ikincil, soyut anlamlı eylemler* (secondary, abstract meaning), *dilbilgiselleşmiş, geniş ve bulanık anlamlı eylemler* (grammaticalized, wide, vague meaning), *çok dar ve özel anlamlı eylemler* (very narrow, specific meaning) olarak ayırır. Anlambilimsel temelde yapılan sınıflamalardaki diğer eğilim ise daha detaylı ve kapsamlıdır. Öyle ki tüm dilbilgisel türdeki eşdizimlere uygulanabilir. Mel′čuk (1998) tarafından geliştirilen bu sınıflamada, eşdizimlilik, araştırmacının *Anlam-Metin Kuramı* (Meaning-Text Theory) adlı kuramının bir parçası olarak ele alınmıştır. Araştırmacının oluşturduğu sistemin içerisinde eşdizimler, *değişmez öbekler* (set phrases) ya da *öbekler (*phrasemes) denilen daha geniş bir sınıfın parçasıdır. Bu öbekler de kendi aralarında kullanımbilimsel ve anlambilimsel öbekler olarak ikiye ayrılır. İlki Cowie'nin kalıplaşmış ifadeler sınıfına, ikincisi de bileşikler sınıfına karşılık gelir. Kullanımbilimsel öbeklerin uzanımına *pragmatemler* (pragmatemes) denir. Bu grup selamlaşmalar, atasözleri ve *vecizeler* (sayings) gibi kalıplaşmış ifadelerden oluşur.

Anlambilimsel öbeklerin ileri bölünmeleri bize deyimler, eşdizimler ve *yarı-deyim* (quasi-idioms) ulamlarını verir. Daha az biçimsel bir dille söyleyecek olursak; Mel′čuk eşdizimleri, biri anlamına bakılarak seçilen, diğeri ise öbür birime bağlı olarak seçilen birleşimler olarak görmektedir. Mel′čuk'un sınıflamasında eşdizimler dört alt-türe ayrılır:

a) katkısız bir eylem içeren eşdizimler (*fotokopi çekmek* gibi).

b) sadece bir ya da birkaç sözlükbirimle ortaya çıkan bağımlı bir sözlükbirimsel anlam içeren *satın almak* gibi eşdizimler.

c) Başka sözlükbirimlerle de aynı anlamda kullanılabilen, ancak eşanlamlısı ile yer değiştiremeyecek bağımlı bir sözcükbirim içeren *başı dönmek* örneğindeki gibi eşdizimler.

d) Sözcükbirimlerden birinin, diğer sözcükbirimin anlamının açıkça özgül olması nedeniyle diğerine bağımlı olduğu *köpek havlamak* gibi eşdizimler (Gyllstad, 2007 içinde Mel′čuk, 1998).

Kısıtlı eşdizimlere yönelik yapılan üçüncü tür sınıflama ise eşdizimdeki birimlerin değiştirilebilirliğine dayanmaktadır. Aisenstadt (1979, 1981)'de eşdizimlerin alt sınıflamaları bu doğrultuda yapılmış, sözlüksel birimlerin her ikisinin mi yoksa bir tanesinin mi değiştirildiğine bağlı olarak eşdizimler iki gruba ayrılmıştır. Değiştirilebilirliğe dayalı en kapsamlı sınıflama Howarth (1996) tarafından yapılmıştır. Eylem-ad eşdizimleri ile sınırlandırılmış olan bu sınıflamada, kısıtlamanın düzeyleri, değiştirebilirliği sınırlandırılan birimlerin sayısı ve sınırlamanın derecesine göre eşdizimler beşe ayrılmıştır.

1. Adın değiştirilmesinde serbestlik, eylemin seçiminde bazı kısıtlamalar
   Adların açık uçlu bir dizisi
   Az sayıda eşanlamlı eylem
2. Her iki birimde de bazı değiştirmeler
   Eylemle söz konusu anlamda kullanılabilen az sayıda ad
   Az sayıda eşanlamlı eylem
3. Eylemde bazı değiştirmeler, adın seçiminde tamamen kısıtlama
   Eylemle söz konusu anlamda başka bir ad kullanılamaz
   Eylemin az sayıda eşanlamlısı vardır

4. Eylemin seçiminde tamamen kısıtlama, adda bazı değiştirmeler
   Az sayıda ad eylemle söz konusu anlamda kullanılabilir
   Eylemlerin eş anlamlısı yoktur
5. Her iki birimin seçiminde de tamamen kısıtlama
   Söz konusu anlamda eylemle başka bir ad kullanılamaz
   Eylemlerin eş anlamlısı yoktur.

Howarth (1996) aynı zamanda bu beş düzeyi Cowie'nin (1991) simgesel, teknik ve katkısız eylemleriyle ilişkilendirerek beşinci düzeyde simgesel ve teknik eylemli birleşimler, birinci düzeyde ise teknik eylemli birleşimler hariç diğer tüm eylem türlerini içeren birleşimlerin ve kısıtlama düzeylerinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Bir başka deyişle, birleşimdeki eylem türü ile kısıtlılık düzeyi arasında doğrudan bir ilişki olmadığını ortaya koymuştur (Nesselhauf, 2005 içinde Howarth, 1996).

Son olarak, bir sözlük olan *The BBI Combinatory Dictionary of English*'de (Benson vd., 1997) eşdizimler "sabit, ayırt edilebilir, deyimsel-olmayan..." öbekler olarak tanımlanır. Benson vd. kendi sözlüklerini her ne kadar "İngilizce sözcük birleşimlerinden oluşan bir sözlük" olarak adlandırsa da temel araştırma nesnelerini eşdizimler oluşturmaktadır. Benson vd. dilbilgisel ve sözlüksel eşdizimler arasında bir ayrım yapar. Dilbilgisel eşdizimlerde, ad, sıfat ya da eylem türünde baskın bir sözcük, bir ilgeç ya da tümcecik gibi bir dilbilgisel yapıyla birleşir. Sözlüksel eşdizimler ise ad, sıfat, eylem ve belirteçlerden oluşan, ancak hiç işlevsel sözcük içermeyen sözcük birleşimleridir.

2.2. EŞDİZİMLERİ DİĞER SÖZCÜK BİRLEŞİMLERİNDEN AYIRMA SORUNSALI

Sözcük seçimine ilişkin yaklaşımı benimseyen çalışmalarda eşdizimleri diğer sözcük birleşimlerinden ayırmada, temel olarak değiştirilebilirlik ve açıklık ölçütlerinin kullanıldığından söz etmiştik. Ancak, geleneksel olarak uygulanan bu iki ölçütün bir dereceye kadar bağıntılı olsa da sürekli olarak örtüşmediğine birkaç çalışmada dikkat çekilmiştir (bkz. Barkema, 1996; Hudson, 1998). Bu iki ölçütün örtüşmediği durumlar üç grup altında örneklenebilir:

1. Bir birimin sözlüksel anlamda kullanıldığı fakat birimlerin değiştirilebilirliğinin nedensiz olarak kısıtlanmadığı birleşimlerin varlığı. Ör: "Bir şeyi gerçekleştirmek için soyut bir şeyi tüketmek" simgesel anlamıyla Türkçedeki *harca-* eylemi ile oluşturulan *zaman harca-, çaba harca-, emek harca-* gibi birleşimler, Cowie'nin tanımını temel aldığımızda, hem serbest birleşim hem de eşdizim olarak yorumlanabilir. Birimlerden birinin mecazi anlamda kullanılması ölçütünü karşıladığı için ilgili birleşimler eşdizim olarak yorumlanabilecekken, "soyut bir şeye" gönderimde bulunduğu sürece, eylemin birleşebileceği nesnelerin sınırlandırılamayacağını düşündüğümüzde de bu birleşimleri serbest olarak değerlendirmek gerekecektir.

2. Her iki birimin de sözlüksel anlamda kullanıldığını düşünmeyi gerektiren fakat değiştirilebilirlikte kısıtlamaların bulunduğu birleşimlerin varlığı. Ör: *inziva* ve *çekil-* birimlerinin sözlüksel anlamlarıyla kullanıldığı *inzivaya çekil-* birleşiminde ad (inziva) değiştirilememekte ancak birleşim simgesel anlamda bir birim de içermemektedir.

3. Her iki birimin simgesel anlamda kullanıldığı fakat çok sayıda değiştirmenin de mümkün olduğu durumların varlığı. Ör: *akıl al-, akıl ver-*, birleşimlerinde her iki sözlüksel birim de simgesel anlamda kullanılmasına karşın, *görüş al-, fikir al, öğüt ver-, nasihat ver-* örneklerinde olduğu gibi birimlerin değiştirilebilirliği de mümkündür (Aksu Kurtoğlu, 2015).

Nesselhauf (2005)'te değiştirilebilirlik ve açıklık ölçütlerinin örtüşmediği bu gibi görünümlere ilişkin genel bir tartışmanın ardından değiştirebilirliğin açıklıktan daha ayırıcı ve ölçülmesi daha kolay bir ölçüt olduğu belirtilerek eşdizimliliğin tanımlanmasında sadece değiştirebilirliğin bir ölçüt olarak işletilmesi önerisi getirilmiştir. Böylesi bir çözüm, örtük de olsa, tanımlarını her iki ölçüte dayandıran araştırmacılar tarafından da ifade edilmiştir (bkz. Barkema, 1996; Cowie, 1996; Howarth, 1998; Hudson, 1998). Çalışmalarında Cowie'nin eşdizim tanımını temel alan Howarth bile eşdizimlerle serbest birleşimleri değiştirilebilirlik ölçütü temelinde sınıflandırmıştır. Hudson (1998)'de, değiştirilebilirliğin açıklıkla karşılaştırıldığında, ölçülmesi daha kolay bir ölçüt olduğu da ayrıca vurgulanmıştır (Nesselhauf, 2005).

Eşdizimlilik tanımındaki diğer bir sorunlu nokta ise değiştirilebilirlik ölçütünün kendisidir. Değiştirilebilirlikteki nedensiz kısıtlama alanyazında oldukça farklı biçimlerde yorumlanmakta ve bu kısıtlamanın içeriği açıkça ortaya konulmamaktadır. Aisenstadt (1981), kısıtlanmış değiştirilebilirlik kavramının içeriğini kısıtlamaksınız, ne değiştirilen birimlerin sözcük türleri ne de anlamları arasında bir koşutluk gözetmiştir. Cowie (1994) ise kısıtlanmış değiştirilebilirlik kavramını *eşanlamlı* (synonyms) ya da *yakın anlamlı*larla (near-synonyms) sınırlandırmıştır. Howarth (1996)'da kısıtlamanın derecesi belirlenirken; eylemin değiştirilebilirliğine karar vermek için eylemin ilgili anlamda birlikte kullanılabileceği başka adların varlığının ve sayısının sorgulanması; adın değiştirilebilirliği için de ad ile söz konusu anlamda kullanılabilecek eşanlamlı eylemlerin varlığı ve sayısının sorgulanması gerektiği belirtilmektedir. Her ne kadar Howarth (1996) bu ayrımı serbest birleşimlerin değiştirilebilirliğini tartışırken kullanmasa da, eğer bir birim değiştirildiğinde diğeri anlamını koruyabiliyorsa, bunun hem ad hem de eylemin değiştirilebilirlikte kısıtlanmamış olduğunu düşünmek için yeterli olduğu varsayılmıştır. Nesselhauf (2005)'te böylesi bir uygulamanın, yani iki sözcük türünü ayırmada farklı ölçüte başvurmanın, ölçütü geçersiz kılacağı vurgulanarak ve Aisenstadt ile Cowie'nin sunduğu açılımlardaki sorunlara atıfta bulunarak, kısıtlanmış değiştirilebilirlik kavramının yeniden tanımlanması gerektiği ortaya konmuştur.

Nesselhauf (2005)'e göre, eşdizimlerle diğer sözcük birleşimlerini kısıtlanmış değiştirilebilirlik ölçütüne dayanarak ayırma girişimlerindeki temel sorun, sözlüksel birleşimdeki birimlerin aynı konumda bulunmadığını düşünmektir. Aisenstadt (1981) ve Cowie (1997)'de eylem-ad birleşimlerinde eylemin ve adın değiştirilebilirliğinin aynı ya da en azından benzer rol oynadığı varsayılmaktadır. Hausmann (1989) ve Mel′čuk (1998)'de ise anlambilimsel olarak eşdizimdeki birimlerden birinin *bağımsız* (autonomous) olduğu diğerinin ise olmadığı ortaya konmuştur. Mel′čuk 'un çalışmasında belli bir sözdizimsel birleşimde *temel* (base) ve eşliğin ilişkisinin değişmez olduğu ve bu eksende bir eylem-ad eşdiziminde anlambilimsel olarak bağımsız olan birimin ad olduğu da ortaya konmuştur.[6]

[6] Bu, Allerton (1990)'da işveren-işçi hiyerarşisi (master-servant hierarchy) olarak gönderimde bulunulan daha genel bir olgunun sadece bir görünümüdür. Sözcük

Nesselhauf (2005)'te bu bulgu bir adım daha ileri taşınarak, bir eylem-ad eşdizimindeki adın, bir serbest birleşimdeki ad ile aynı konumda olması gerektiği ve bu nedenle serbest birleşimlerle eşdizimleri ayırmada adın kullanılamayacağı varsayılmaktadır. Bu doğrultu da bu iki tür sözcük birleşimini ayırmada eğer kısıtlanmış birleştirilebilirlik ölçütü kullanılacaksa, eylemin birleşebilirliğinin temel alınması gerektiği belirtilmektedir. Nesselhauf eşdizimleri diğer eylem-ad birleşimlerinden ayırmak için sunduğu bu yeni açılım doğrultusunda serbest birleşim, eşdizim ve deyim kavramlarını şöyle tanımlamaktadır:

Serbest Birleşimler: Hem eylem hem de ad birleşimdeki anlamlarıyla değiştirilebilirlikte nedensiz bir kısıtlama olmaksızın kullanılabilir. Ör: *kitap okumak.*

Eşdizimler: Ad kullanıldığı anlamında nedensiz bir kısıtlama olmaksızın kullanılabilir, fakat eylemin ilgili anlamda kullanımı bir dereceye kadar belirli adlarla nedensiz olarak kısıtlanmıştır. Ör: *karar vermek.*

Deyimler: Ad ve eylem için ya ayrı anlamlar tanımlanamaz ya da ikisi de ilgili anlamda sadece kısıtlanmış belli çevrelerle kullanılabilir. Ör: *nalları dikmek.*

Nesselhauf (2005)'te eşdizimlerle serbest birleşimler arasında tam bir ayrım yapabilmek için eylem-ad birleşimlerinde eylemlerin adlarla birleşebilirliği ya da adların değiştirebilirliğinin sorgulanması gerektiği belirtilmiştir. Bu doğrultuda Coseriu (1967)'ye dayanarak eylemleri birleşebilme olasılıklarına göre gruplandırmış ve bu eksende de eylem-ad eşdizimlerini iki alt türe ayırmıştır.

a) Her adla birleşebilen eylemler: *birini* ya da *birşey istemek gibi.*

---

sınıfları anlambilimsel bağımsızlık derecesine göre farklılaşır, öyle ki belli sözcük sınıflarındaki sözcükler yakın bir dilbilgisel ilişki içinde bulunuyorsa olası anlambilimsel etkinin yönü sabittir. Olası hiyerarşi en bağımsızdan en az bağımsıza doğru şöyledir: ad> sıfat > eylem > belirteç> ilgeç. Yani, bir ad ve sıfat birlikte bulunuyorsa, sıfatın anlamı ada göre şekillenmektedir. Örneğin, *iyi bir pianist, iyi bir arkadaş, iyi yemek, iyi mobilya* birleşimlerinde, çok anlamlı olmamasına karşın, iyi sıfatı biraz farklı anlamlar sergilemektedir. Diğer bir deyişle, onun anlamını belirleyen birlikte bulunduğu addır (Allerton, 1990).

b) Geniş bir ad grubuyla birleşebilen eylemler: *öldürmek* [+canlı], *dokunmak* [+somut] gibi.

c) Küçük fakat anlamsal sınırları net olarak konulabilen adlarla birleşebilen eylemler: *yakalamak* [+ulaşım araçları], *içmek* [+sıvı] gibi.

d) Büyükçe bir ad grubuyla birleşebilen eylemler, ancak istisnaları bulunmaktadır: *işlemek* + [yanlış ya da yasadışı bir şey] gibi.

e) Küçük bir dizi adla birleşebilen eylemler: *risk almak* gibi.

Nesselhauf (2005)'e göre 1'den 3'e kadar olan grup serbest birleşimler, 4 ve 5. grup da eşdizimli yapılarla ilişkilidir. Buna göre 5. gruba ait olan eylemleri içeren eşdizimlerin birleşimde yüksek derecede kısıtlanmış olduğu söylenebilir. Nesselhauf böylesi eşdizimleri *Kısıtlı Eşdizim 1 (RC1)*, daha az kısıtlandığı söylenebilecek 4. gruba ait olan eylemleri içeren eşdizimleri de *Kısıtlı Eşdizim 2* (RC2) olarak adlandırmıştır.[7] Araştırmacı, her ne kadar sınıflamalarını eylem-ad eşdizimleri ile sınırlasa da ilgili tanımların üzerinde ufak değişimler yapılarak diğer eşdizim türlerini sınıflamada kullanılabileceğini de ayrıca belirtmiştir.

Serbest birleşimlerle eşdizimler arasında kesin bir ayrım yapabilmek için eylem-ad birleşimlerinde eylemlerin birleşebilirliğinin (ya da adların değiştirilebilirliğinin) sorgulanması gerekmektedir. Yukarıda sunulan ve eylemlerin birleşebilme olasılıkları temelinde yapılan KE1 ve KE2 ayrımlarında netleştirilmesi gereken diğer bir nokta ise büyük ve küçük ad grupları arasındaki farktır. Bu noktada karşımıza, kaç adın küçük bir dizi oluşturduğu ve ilgili eylemin kaç adla birleşebileceğine karar verirken adların hangi düzeyinin düşünülmesi gerektiği soruları çıkmaktadır.

Nesselhauf (2005)'te, yaklaşık beş ya da altı adın küçük bir dizi oluşturduğu varsayılmıştır. İlgili eylemin birleşebileceği adlar sorgulanırken de Rosch (1978)'de sunulan öntip teorisindeki ne çok genel ne de çok özgül olan, yani hiyerarşinin ortasında yer alan adların temel düzey ulamlarına karşılık geldiği kabul edilmiş ve bu düzeyde yer alan adlar doğrultusunda da sorgulanan eylemlerin birleşebileceği adlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

[7] Çalışmada bundan sonra birinci tür KE1, ikinci tür ise KE2 olarak anılacaktır.

Nesselhauf (2005) bir yandan, düzeylerin sayısı addan ada farklılaştığı ve birçok soyut ad için bir hiyerarşi kurmak uygulamada mümkün olmadığı için, böylesi bir yaklaşımı uyarlamanın sorunlu olduğunu belirtirken; bir yandan da bu uygulamayla temel düzeyin çoğu durumda yeterli bir kesinlikle saptanabileceğini ortaya koymaktadır. İlgili yaklaşımın uygulamadaki işleyişi şöyle örneklenebilir: *sınavı geçmek* birleşiminde *sınav* yerine *kurs, test, ders* gibi adları koymak mümkündür. *Ehliyet kursu, matematik sınavı* gibi birleşimler ile *matematiği geçtim, tarihi geçtim* gibi birleşimlerin mümkün olması, *geçmek* eyleminin çok sayıda adla serbestçe birleşebileceği sonucunu doğurmaz. Çünkü bu düzeydeki adların çoğu, daha temel bir birimi içeren bileşikler ya da böylesi bileşiklerin kısaltılmış biçimi olarak görülebilir. *Matematik* sözcüğü; *matematik dersi, matematik sınavı*nın kısaltılmış biçimi olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle, Nesselhauf'un çalışmasında, *geçmek* eyleminin ilgili anlamda birleşebileceği adların sayısına karar verilirken onlar dikkate alınmamıştır. Diğer yandan, *nezle/kızamık/grip olmak* gibi birleşimlerde, bir sonraki daha yüksek düzey bir üstanlamla ifade edilemeyeceği sadece bir sıfat ve ad birleşimi (olmak+[bulaşıcı hastalık]) ile ifade edileceği için ve altanlamlılara da (*yaz nezlesi, domuz gribi* gibi) sıkça rastlandığı için Nesselhauf (2005)'te ilgili adların temel düzeye ait olduğu düşünülmüştür.

Nesselhauf (2005) deyimler ile eşdizimleri de aynı ölçütü, yani değiştirilebilirlikteki kısıtlama ölçütünü, kullanarak ayırır. Eğer bir eşdizimdeki ad onun anlamı temelinde seçiliyorsa, bu aynı zamanda eşdizimdeki adların nedensiz olarak kısıtlanmadığı anlamına gelir. Deyimlerde ise adlar konuşucu tarafından anlamı temelinde seçilmez, daha çok tüm birleşim bir çırpıda seçilir. Bu, ad için ayrı bir anlam tanımlanabilse de, ilgili anlamda o adın kısıtlanmış olarak kullanılabileceği anlamına gelir. *Spill the beans* 'baklayı ağzından çıkarmak', *sweeten the pill* 'göz boyamak' ya da *kick the bucket* 'nalları dikmek' gibi deyim örneklerini düşündüğümüzde, bu deyimlerdeki birimlerin anlamlarını ayrı ayrı belirlemeye çalışırsak görülecektir ki, bu anlamlar kullanımda ya bir ya da çok az eylemle kısıtlıdır. Adın belli bir anlamda serbestçe dolanamayacağını (ya da anlamın tam olarak tanımlanamayacağını) söylemek, birleşimin açık olmadığını söylemekle aynıdır.

Nesselhauf'un eşdizimleri diğer sözcük birleşimlerinden ayırmada tek bir ölçütü, değiştirilebilirlikteki kısıtlama, kullanması onu diğer eşdizim çalışmalarından ayırmaktadır. Üstelik onun sunmuş olduğu tanımlar, eşdizim ve serbest birleşimleri ayırmada eylemi; eşdizim ile deyimleri ayırmada adı temel alan önceki tanımlardan da farklıdır. Ayrıca Nesselhauf'un sunmuş olduğu sınıflama Cowie (1991)'den farklı olarak simgesel deyimler diye bir alt ulam içermemektedir. Nesselhauf (2005)'te böylesi yapılar, adın söz konusu anlamda serbestçe birleşip birleşemediğine bağlı olarak ya eşdizim ya da deyimler ulamı altında değerlendirilmektedir.

3. SIKLIĞA DAYALI YAKLAŞIM

Bu gelenekte eşdizimliliğe sıklık ekseninde yaklaşılmaktadır. Genel olarak, eşdizimler birbirlerinden belirli bir uzaklıkta eşzamanlı-beliren sözcüklerden oluşan birimler olarak görülmektedir ve sıkça ya da nadiren bir arada görülen sözcükler arasında çoğunlukla bir ayrıma gidilmektedir (Nesselhauf 2005). Şimdi sırasıyla bu geleneğin anahtar çalışmalarından olan Firth (1957), Halliday (1961) ve Sinclair (1991)'in çalışmaları üzerinde yoğunlaşarak bu gelenek ekseninde eşdizimlilik nedir onun yanıtını arayamaya çalışalım.

Eşdizimlilik teriminin dilbilimsel olarak daha yaygın bir şekilde tanınmasını sağlayan Firth, aslında eşdizimliliği bir sözcüğün anlamını ortaya çıkarmanın aracı olarak görmüştür. İşte bu görüştür ki onun alanyazında sıkça atıfta bulunulan "Bir sözcüğün anlamını bir arada bulunduğu diğer sözcüklere bakarak ayırt etmek gerekir!" iddiasını ortaya atmasını sağlamıştır (Gyllstad, 2007 içinde Firth, 1957, s. 179). Firth eşdizimliliği, sözcükler arasındaki bir *karşılıklı gerektirim* (mutual expectancy) olarak görür. Öyle ki eşdizimlenen sözcüklerde, birinin bulunduğu yerde diğerinin de bulunmasını bekleriz. Firth bunu şöyle örnekler: *karanlık* sözcüğü tipik olarak *gece* ile birlikte kullanıldığı için bu sözcüğün *gece* ile eşdizimliliği onun anlamlarından biridir. Buradaki "anlam", *karanlık* ile sıkça birlikte kullanılan diğer *sözcükbirimin* (lexeme)[8] basitçe nitelendirilmesidir (Durrant, 2008 içinde Firth, 1957, s. 196).

[8] Bir sözcüğün farklı dilbilgisel biçimlerinin tümünü birden kapsayan üst birim, sözcükbirim olarak adlandırılır. Dilin sözlükçesindeki temel öğeler olarak sözlüklerde yer alan sözcükler ise *sözlüksel birimler* (lexical units) olarak adlandırılmaktadır

Eşdizimliliği sözcük anlamı kuramları arasında merkezi bir konuma yerleştirmiş olan Firth'ün alana temel katkısı, eşdizimliliği teknik bir terim düzeyine yükseltmesi olmuştur. Firth'ün çalışmasında görülen *alışılmış* (habitual), *yaygın* (common), *genel* (general), *olağan* (usual) eşdizimlilik ayrımları, onun birkaç eşdizimlilik türünün varolduğunu düşündüğünü gösterse de, bu türleri birbirinden ayıran şeyin ne olduğuna dair bir bilgi sunmamaktadır. Dolayısıyla Firth'ün çalışmasında, eşdizimliliğin açık ve tutarlı bir tanımını bulmak mümkün değildir (Gyllstad, 2007).

Sıklığa dayalı gelenek içinde yerini almış ikinci bir araştırmacı da Halliday'dir (1961, 1966). Çalışmalarını Firth'ün açılımları ekseninde şekillendiren Halliday ve Sinclair, eşdizimlilik konusunda Firth'ün fikirlerini geliştirerek ilgili kavramın biçimselleşmesine katkıda bulunmuşlardır.

Firth'ün yazılarının aksine, Halliday eşdizimliliği daha ayrıntılı olarak tanımlamaya çalışmıştır. Araştırmacı, eşdizimlilik için aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacak olan şu tanımı getirir (Halliday, 1961, s. 276):

... x biriminden n uzaklıkta a, b, c birimlerinin yer alma olasılığı açısından, sözlüksel birimlerin ölçülebilir ve metinsel birlikteliği...

İlk olarak Halliday (1961)'in sözlüksel birimle ne kastettiğine değinelim. Sözlüksel birimle kastedilen "bir biçimbirim, sözcük ya da sözcük gurubu" olabilir. Halliday genellikle sözlüksel birimleri, onların olası tüm türemelerini içeren sözcükbirimler olarak görmektedir. Örnekleyecek olursak, s*trong, strongly, strength* ve *strengthened* aynı birim olarak; *a strong argument,he argued strongly,the strength of his argument* ve *his argument was strengthened* öbek ve tümcelerinin hepsi bir ve aynı sözdizimsel ilişkinin örnekleri olarak görülebilir.

Halliday sözlüksel birimleri, sözcükbiçimleri olarak değil de eşdizimlilik içinde yer alan varlıklar olarak ele almakta ve sorgulanan sözlüksel birimi, eşdizimin bir parçası olarak görmektedir. Halliday'in bu görüşü Firth'ün (1951, 1957, 1968) eşdizimliliğe yaklaşımıyla açıkça çelişmektedir. Öyle ki Firth, eşdizimlilikte sözcükbirimlerin değil, sözcükbiçimlerinin işin içinde olduğunu varsaymakta ve

---

(Cruse, 1986, s. 76). Yani, sözcükbirimler sözlüksel birimler ailesi olarak düşünülebilir.

üzerinde çalışılan sözcüğü değil de ona eşlik eden sözcüğü eşdizim olarak ele almaktadır. Diğer bir deyişle Firth'ün yaklaşımında, üzerinde çalışılan sözcük, eşdizim olarak adlandırılan varlığa dâhil değildir.

İkinci olarak, Halliday (1961)'in eşdizimliliği tanımlamada bir ölçüt olarak kullandığı eşdizimlenmiş birimlerin birbirlerine olan uzaklıkları noktasını ele alalım. Her ne kadar Halliday bu düşünceyi çok geliştirmese de söz konusu uzaklığın tümce sınırları oranında değişebileceği açıktır. Bu noktayı şunu ileri sürerek daha da geliştirir: "...sözcüklerin sadece ya bir ölçek ya da en azından bir sona erme noktası olarak belirgin bir yakınlık ölçüsüyle birlikte, çizgisel birlikteliğinin tanınması gerekir. İşte 'eşdizimlilik' olarak anılan sözdizimsel ilişki budur" (1966, s. 152). Ancak Halliday bu yakınlık için özel bir sınırlama koymamaktadır. İleride ele alacağımız gibi, bu sorunla uğraşan kişi Sinclair (1991) olmuştur.

Üçüncü olarak, Halliday, bir eşzamanlı görünme olasılığı noktasında ölçülebildiğini söyleyerek eşdizimliliği istatistiksel bir kavram olarak sunmuştur. Ne var ki Halliday, "Herhangi bir birim [...] bir dizi eşdizimlilik içine girer, birimler eşdizimlendikleriyle daha olası olandan daha az olası olanlara uzanan bir yelpazede yer alır"(1961, s. 276) diyerek, tüm eşzamanlı-belirme olasılıklarını eşdizimlilik olarak görüyormuş izlenimi verir. Sonraki bir makalesinde ise sözlüksel bir çözümlemede, bir birimin belli bir sözel çevrede görünme sıklığının metindeki toplam görünme sıklığına oranının hesaba katılması gerektiğini iddia eder. Hatta bu iddiasını *belirgin ölçüde farklı* (significantly different) terimini kullanacak kadar ileri götürüp, sözcüklerin sırf şanstan daha yüksek bir olasılıkla ortaya çıkabileceği çevrelerin olabileceğini ifade eder (1966, s. 156). Halliday'in bu ifadeyle, eşdizimlilik çözümlemelerine sözcükler ve *eşlik*lerinin *(collocate)* bir arada görünmelerinin şans dahilinde olup olmadığını açığa çıkaracak bir ölçümün de eşlik etmesi gerektiğini ileri sürdüğü açıktır.

Halliday eşdizimlilik üzerinde dururken *düğüm* (node), *eşdizi* ve *aralık* (span) kavramlarını da ortaya koyarak ilgili kavramı ayrıntılı biçimde açıklamaya çalışmıştır. Bu kavramlara kısaca değinecek olursak; düğüm, üzerinde çalışılan birimi; eşdizi, düğüm ile birlikte kullanılan birimi; aralık ise düğüm ile eşdizinin içinde eşzamanlı-belirebilecekleri özgül çevreyi ifade etmektedir (Gyllstad, 2007).

Yaptığı çalışmalarla SDY temelinde şekillenen eşdizim araştırmalarının gelişmesine büyük katkıda bulunan bir diğer araştırmacı ise Sinclair'dir (1966, 1987, 1991, 1996, 1997, 2004). Sinclair'in bu alana temel katkısı, Firth'ün açılımları temelinde şekillenen görüşlerin beraberinde getirdiği bazı sorunlara pratik çözümler üretme girişimi olmuştur.

Sinclair'e göre *sözcük düzlemi* (lexis) bir çalışma alanı olarak, "birimlerin birbirleriyle eşdizimlenme eğilimini" betimlemeye odaklanmıştır. Tıpkı Halliday gibi Sinclair de araştırmasının ilk aşamalarında sözlüksel birimleri, sözcük düzlemi içerisinde çalışılan varlıklar olarak ele almıştır. Eşdizimliliği metinsel bir olgu olarak ele aldığını söyleyebileceğimiz Sinclair, daha sonraları sözcükbirim yerine sözcük (1987, 1991); çevre yerine demet (Sinclair vd., 2004) kavramlarını kullanmıştır.

Sinclair eşdizimin karakteristik özelliklerini Firth ve Halliday'den çok daha açık bir biçimde sunarak eşdizim olgusundaki sözcük sayısı ve sözcükler arasındaki uzaklık sorularının yanıtını ortaya koymaya çalışır. Kaç sözcüğün bir eşdizim oluşturacağı sorunsalı açısından, Sinclair'ın yayımlanmış araştırmalarının birbiriyle örtüşmediği görülür. 1970 yılındaki OSTI (Office of Scientific and Technical Information) raporunda, ki resmi olarak ancak 2004 yılında yayınlanmıştır, Sinclair ve çalışma arkadaşları hâlâ birimlerden bahsetmekte ve sayıyı ikiyle sınırlandırmaktadırlar. 1974 yılındaki bir makalede de aynı yaklaşımla karşılaşılmaktadır (Jones ve Sinclair, 1974, s. 19). Ancak Firth daha sonraki çalışmalarında eşdizimi "... iki ya da daha çok sözcüğün, metin içinde birbirlerinden kısa bir uzaklıkta ortaya çıkmaları" (1991, s. 170) olarak tanımlar. Ayrıca, normalde eşdizimlilik örüntülerinin sözcük çiftleriyle sınırlanmış olduğunu vurgulayarak eşdizime dahil olan sözcüklerin sayısına yönelik kuramsal bir kısıtlama bulunmadığını da ekler (1991, s. 170). Sinclair'e göre "düğüm" sözcük kendiliğinden eşdizimin bir parçasıdır. Daha önce de değinildiği gibi bu, Sinclair'in Halliday'le örtüştüğü ama Firth'ten ayrıldığı bir noktadır.

Sözcükler arasındaki uzaklık sorunsalına gelindiğinde ise Sinclair (1987)'ye göre, eşdizimlenen sözcüklerin yan yana olması gerekmez. Eşdizimlenen sözcüklerin birbirlerine uzaklığıyla ilgili Jones ve Sinclair (1974) ampirik bulgulara dayalı olarak ±4 birimlik bir aralığın,

yani düğümün sağında ve solunda yer alan dörder sözcüklük alanın, içinde düğümün eşdizimsel etkisinin oluştuğu optimal alanı oluşturduğunu ileri sürmüştür. Üstelik anlamlı eşdizimlerin çoğunlukla ±1 gibi, düğümün hemen öncesi ya da sonrasında yer aldığını da öne sürmüşlerdir.

Halliday gibi Sinclair de eşdizimi istatistiksel bir bakış açısıyla ele almaktadır. Ancak temelde tüm eşzamanlı-beliren sözcüklerin eşdizimli olduğunu düşünmektedir. Yine de *rastlantısal* (casual) ve *anlamlı* (significant) eşdizimler ayrımıyla, Firth'ün daha önceki *alışılagelmiş* (habitual) ve *özgün* (unique) eşdizimler arasında yaptığı ayrımdan miras kalma bir ayrıma gitmektedir. Aynı zamanda anlamlı eşdizimlerin diğerlerinden nasıl ayrılabileceğini daha da ayrıntılandırabilmek için bir aralık içinde herhangi bir birimin ortaya çıkma olasığını hesaplayan aşağıdaki formülü önermektedir (1966, s. 418).

$$1)\ \frac{n \times s \times f}{P}$$

Yukarıda sunulan formülde, *n* belirli bir düğümün, yani sorgulanan birim ya da sözcüğün, sınırlı bir metin içinde görülme sayısını temsil etmekte; *s* aralığı yani düğümle ilişkili olduğu kabul edilen ve onun sağında ya da solunda yer alan sözlüksel birim ya da sözcüklerin sayısını simgelemektedir; *f* belirli bir birimin *p* ise bir metindeki birimlerin toplam görülme sayısını temsil etmektedir. Ortaya çıkan istatistik, bir eşliğin belirli bir düğüme ait aralıkta görülme olasılığını sunmaktadır. Sinclair (1966) bu formülden elde edilen değer ile eşliğin düğümle toplam bir arada görülme sayısının karşılaştırılabileceğini ve söz konusu iki değer arasındaki farkın anlamlılığını değerlendirmek için istatistiksel testler uygulanabileceğini ileri sürmektedir (Gyslltad, 2007).

Derlem dilbilim uygulamalarında kullanılan eşdizim saptama yöntemlerinin temeli, Firth ve Halliday'in çalışmalarını metin-odaklı bir araştırma programına taşıyacak ölçüde işler hale getiren, OSTI ve COBUILD projelerini üstlenen Sinclair'in istatistiksel yaklaşımına dayanır. Şimdi de derlem üzerinde niceliksel bir uygulama olarak eşdizimleri çıkartmada yaygın olarak kullanılan bu istatistiksel yöntemlere ve bu yöntemlerin kimi avantaj ve dezavantajlarına değinelim.

3.1. HAM SIKLIK

Derlem dilbilim bağlamında sıklık kavramı, örnekçe, çeşit, *başsözcük*[9] (headword/lemma) v.b öğelerin ilgili derlemde kaç defa gerçekleştiğini gösteren sayısal değere işaret eder. Bir metindeki eşdizimleri bulmada kullanılan en basit yaklaşım, sıklık ölçümüdür. Bu yaklaşımın temelinde, eğer iki sözcük bir arada çok sık görünüyorsa bu, o birleşimin sıradan bir sözcük birleşiminden daha özel bir anlam taşıyabileceğini gösterir öngörüsü yatmaktadır. Bu yaklaşım, dayanılan derlemin boyutuna çok duyarlıdır (Bisht vd., 2006). Bir sözcük birleşiminin eşdizim olup olmadığını belirlemede kullanılan en basit sıklığa dayalı yöntem, birleşimin derlemde kaç defa göründüğünü saymaktır. Bu yaklaşımdaki en temel sorun, herhangi bir derlemdeki eşdizimlerin sıklığı yüksek sözcükleri içeriyor olabilmesi ve böylesi sözcüklerin düzenli çakışımlarının birbirleriyle ilginç bir ilişki sergilemelerine değil, dilde çok yaygın olarak var oldukları için rastlantıya dayansamasıdır. Üstelik bu yaklaşımdaki tek tehlike, eşdizim olmayan birleşimleri eşdizim olarak belirleme yanlışına düşmek değil, diğer bir tehlike de gerçek eşdizimleri gözden kaçırmaktır. Öyle ki, derlemdeki tekil sıklığı az olan sözcüklerden oluşan sözcük çiftleri, güçlü bir ilişki içerisinde bulunmalarına karşın bir eşdizim olarak sayılmayacaktır (Durrant, 2008).

3.2. İSTATİSTİKSEL ANLAMLILIK TESTLERİ

İstatistiksel anlamlılık testleri evrenden yansız olarak seçilen bir örneklem üzerinde gözlenen bir farkın tesadüfi olup olmadığına, diğer bir deyişle bu farkın gerçekte evrende olup olmadığına karar vermeyi kapsar. Farklılık olmadığının varsayıldığı hipoteze, *sıfır hipotezi* (null hypothesis) denir ve H_0 ile gösterilir. İki sözcüğün beklenenden daha sık birlikte görünüp görünmediğini anlamak için hipotez testi kullanılabilir. Bu amaçla, iki sözcük -w1 ve w2- metinde birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkar şeklinde bir H_0 hipotezi kurulur. H_0 hipotezinin kabulü durumunda iki sözcüğün birbirinden bağımsız olduğu, reddi durumunda ise birbirine bağlı oldukları sonucu çıkarılabilir. H_0 hipotezini test etmek için derlem dilbilim alanında kullanılan temel hipotez testleri: *z-testi, t-testi, ki-kare testi* ve *log-likelihood*testleridir. Bu testler, sözcüklerin bir arada görülmesi rastlantısal olarak beklenenden daha sık değildir, H_0 hipotezine

[9] Başsözcük bir sözcük çeşidinin çekim eklerinden arındırılmış yalın haline verilen addır (bkz. Aksan ve Yaldır, 2011).

dayanmaktadır. Tüm hipotez testi yöntemleri, belli sayıdaki bir derlemde, birleşimde yer alan sözcüklerin bağımsız sıklığı verilip, salt rastlantısal olarak ilgili sözcük çiftini kaç defa bir arada bulmayı beklediğimizi hesaplamakla işe başlar. Bunu hesaplamak için ilk olarak, derlemden rastlantısal olarak seçilen bir sözcük çiftinin birleşim oluşturma olasılığına karar verilir. İki sözcüğün birlikte görünme sıklığının rastlantısal olup olmadığını belirleyebilmek için oluşturulan H_0 hipotezi altında, derlemde birbirinden bağımsız olarak görünen iki sözcüğün(*w1* ile *w2)* bir araya gelme olasılığı basitçe (1)'deki gibi formülleştirilir:

2) $P(w1w2) = P(\mathrm{w1}) \times P(\mathrm{w2})$

Bu formüle göre, rastlantısal olarak seçilen sözcük çiftinin bir birleşim olma ($w1w2$) olasılığı, w1 ile w2'nin derlemde tek başına sergiledikleri tekrar sıklığı olasılıklarının çarpımına eşittir.

Hipotez testlerinin amacı, istatistiksel anlamlılığın rastlantısal sıklıktan daha büyük olduğuna karar vermektir. Çok sayıda farklı istatistik kullanılmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi eşdizimleri saptamada kullanılan temel hipotez testi yöntemleri, z-testi, t-testi, ki-kare testi ve log-likelihood testidir. Bunların dışında Church ve Hanks (1991) tarafından önerilen ve bilgi teorisine dayalı bir formül olan *mutual information* (MI) da eşdizimlerin saptanmasında kullanılan istatistiksel bir hesaplamadır. Bu aşamada sırayla bu testleri genel hatlarıyla ele alıp alanyazındaki tartışmalara değinelim.

3.2.1. Z VE T-TESTİ

z-testinde, payda olarak beklenen tekrar sıklığı alınmaktadır. Eğer birleşimdeki sözcükler derlemde sıklığı düşük olan sözcüklerden oluşuyorsa, yanlış bir yönlendirme olarak yüksek bir skor ortaya çıkabilir (Evert, 2004). Bu sorundan kaçınmak için t-puanı ölçümü kullanılmaktadır. Bu ölçümde payda olarak gözlemlenen tekrar sıklığı alınmaktadır (Durrant, 2008).

Hem z hem de t-testi, sonuçların yaklaşık normal dağılımını varsayıyor olması açısından eleştirilmektedir. Dunning (1993)'te bunun eşdizim gibi ender olaylar için geçerli olmadığı tartışılmaktadır. Hipotez testi yöntemleri, derlemi bigramlar dizisi olarak ele alır ve sorgulanan bigramlar 1, sorgulanmayanlar ise 0 değeri almaktadır. Bu

türdeki iki çıktılı testler, yazı tura atmak gibi, bir binominal dağılım oluşturmaktadır. Pozitif çıktının ortalama sayısının göreli yüksek olduğu yerde, binominal dağılım normal dağılıma yaklaşmakta; tam tersi durumda yani, pozitif çıktının göreli olarak düşük olduğu yerde (eşdizimlerde olduğu gibi), binominal dağılım çok çarpıklaşmakta (skew) ve böylelikle normallik varsayımını bozmaktadır (Dunning, 1993).

Bu sorunu çözmek için bazı araştırmacılar, normallik varsayımına dayanmayan non-parametrik testler kullanılmasını önermişlerdir. Bu testlerden biri ki-kare testidir.

3.2.2. Kİ-KARE TESTİ

Derlem dilbiliminde en yaygın olarak kullanılan test, ki-kare testidir (Pearson's ki-kare olarak da adlandırılır). Gözlenen değerle (derlemden çıkarılan gerçek sıklıklar gibi) beklenen değerler (şans eserinden başka sıklığı etkileyen herhangi bir faktör yoksa beklenilen sıklıklar) arasındaki farkları karşılaştırır. Gözlenenle beklenen değerler arasındaki fark ne kadar büyükse, farkın şansa bağlı olması da o kadar düşüktür. Tersi bir ifadeyle, değerler birbirine ne kadar yakınsa farkın şans eseri olması da o kadar yüksektir.

Ki-kare testindeki problem, küçük sayılar içerdiğinde doğru sonuçlar vermemesidir. Bu nedenle Dunning (1993), ki-kare yerine düşük sıklıklarda daha sağlam sonuçlar veren log-likelihood (LL) kullanmayı önerir.

3.2.3. LOG-LIKELIHOOD TESTİ

Sık kullanılan diğer bir istatistik testi ise log-likelihood (log-likelihood chi-square ya da q-square olarak da adlandırılır) testidir. LL istatistik, ki-kareye benzeyen bir dağılıma sahiptir bu nedenle de LL olasılık değeri (p value) ki-karenin dağılımdaki istatistiksel tabloda bulunabilir. Bu testte de ki-kare gibi olasılık tabloları kullanır. Olasılık değeri p, 0'a yakınsa farkın istatistiksel olarak yüksek derecede anlamlı olduğu, 1'e yakınsa farkın hemen hemen kesinlikle şans eseri olduğunu gösterir.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, ki-kare ve log-likelihood testlerinde orantılı veri (normalleştirilmiş skorlar gibi) kullanılamaz.

Bu testler, sıklıkları orantısal olarak otomatik karşılaştırdığı için derlem büyüklüklerindeki farklılıklar önemli değildir. Ancak dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta ise düşük sıklıklarda bu testlerin güvenilir olamayacağıdır. Çapraz tablonun bir hücresinde beklenen değer 5'ten küçükse, Fisherexact testi daha güvenilir sonuçlar verecektir (Evert, 2004).

3.2.4. MI DEĞERİ

MI, bilgi teorisinden ödünçlenen bir istatistiksel formüldür. MI değeri, düğüm sözcük olarak adlandırılan araştırma dizisi (string) için belirlenen aralıkta (span) (ör: 4:4 pencere, düğüm sözcüğün solundaki ve sağındaki 4 sözcüğü ifade eder) düğüm sözcükle birlikte bulunan sözcüğün yani eşliğin gözlenen sıklığını beklenen sıklığına bölüp sonucun iki tabanına göre logaritması alınarak hesaplanır. Yüksek MI skoru söz konusu iki sözcüğün iyi bir eşdizimlik oluşturduğuna işaret eder (Durrant, 2008).

MI, bir sözcüğün diğeri hakkında ne anlattığının ölçümü olarak kavramlaştırılabilir. Diğer bir deyişle, yüksek bir MI değerine sahip olan sözcük çiftinin bir parçasıyla karşılaştığımızda, diğer parçanın ne olacağını tahmin edebiliriz. Bu, yukarıda tanıtılan hipotez testi modellerinden önemli ölçüde farklıdır. Clear (1993) bu farklılığı şöyle özetler: MI, iki sözcük arasındaki ilişkinin gücünü ölçerken, hipotez testi modelleri bazı ilişkilerin olduğunu iddia edebileceğimiz güvenin (*confidence)* ölçümüdür.

Eşdizimlerin saptanmasında bir diğer ölçüm olarak karşımıza çıkan MI, yukarıda tanıtılan test istatistiklerinden oldukça farkı bir yaklaşımdır. MI, LL kadar istatistiksel olarak sıkı önlemler içeren bir ölçüm olmasa da derlem dilbiliminde LL ve z-puanına alternatif oluşturmaktadır.

MI da z-puanı gibi payda olarak beklenen tekrar sıklığını alır. Bu nedenle o da z-puan gibi düşük sıklıktaki sözcükleri anlamlı eşdizim olarak üst sıralarda sunmaktadır. MI ölçümündeki bu sorunu çözmek için, sıklığı yüksek sözcüklere düşük sıklıktakilerden daha fazla ağırlık verilebilir. MI^3 ölçümü bu amaçla geliştirilmiştir. Bu ölçümde gözlenen sıklıkların küpü alınır. Sıklıkların küpünü almak, düşüklerdense yüksek sıklıktaki sözcüklere daha çok ağırlık verip istenilen sonucuna ulaşmayı sağlayabilir. Düşük sıklıktaki sözcüklerin

liste başına çıkmasını önlemek için kullanılan diğer bir formül de log-log formülüdür. Log-log formülü de MI-puanının istenilmeyen bu özelliğini ortadan kaldırır. Aslında log-log, MI formülünün basit bir uzantısıdır (bkz. Oakes 1998, s. 234).

4. BÜTÜNCÜL BİR YAKLAŞIM SAVUNUSUYLA EŞDİZİMLİLİĞE TÜRKÇE ÜZERİNDEN BİR BAKIŞ

Dil öğretimi odaklı bir eşdizim tanımlamasında sıklık, göz önünde bulundurulması gereken bir ölçüttür. Bir sözcük birleşiminin uzlaşımsal olarak kabul edilebilmesi için, dilsel bağlamlarda tekrar tekrar ortaya çıkıyor olması gerekir. Eğer bir sözcük birleşimi hem dil kullanıcısı açısından hem de ortaya çıkış sıklığı açısından kısıtlılık sergiliyorsa, ilgili birleşimin uzlaşımsal olduğu söylenemez. Dil öğretimi özellikle de yabancı dil öğretimi hedefli çalışmalarda temel amaç hiç kuşkusuz dil öğrenicilerini ilgili dilin yaygın ve güncel kullanımlarıyla buluşturarak belli bir dilsel yetkinliğe ulaştırmaktır. Böylesi bir amaç da eşdizimlilik tanımlamasında sıklığın bir ölçüt olarak işletilmesi gerekliliğini beraberinde getirir. Bu gereklilik de bizi, en uzlaşımsal ve gerçekçi eşdizimlere hangi hesaplama öntemiyle ulaşılabilir sorunsalıyla karşı karşıya bırakmaktadır.

Gries (2008), derlem dilbilim alanında son 30-40 yıldır ilgili hesaplamalar kullanılıyor olmasına karşın, bu alandaki araştırmalar ve kaynak kitaplarda ilgili hesaplamaların kapsamlı olarak ele alınıp karşılaştırılmadığının eleştirisini yapar. Böylesi bir karşılaştırma yapmak, bu yazının amaç ve sınırlarını aşacağı için bu aşamada sadece, dil öğretimi hedefli bir eşdizim tanımlamasında sıklığın önemi ve Türkçe üzerinden bir bakışla hangi hesaplamanın bizi daha uzlaşımsal eşdizimlere ulaştırılabileceğini ele alalım.

Eşdizimlerin çıkarılmasıyla ilgili birçok çalışmada, bir temel veri seti (base set) belirlenip istatistiksel yöntemler bu set üzerinde uygulanmaktadır. Temel set, ya sözcük türleri göz önünde bulundurularak özel bir sözcük birleşiminden (sıfat-ad gibi) oluşturulabilir ya da sözlükler veritabanı olarak kullanılıp veri buradan çekilebilir. Çoksözcüklü kullanımlar (ÇSK)[10] çıkarımı konusunda

[10] Alanyazında kapsayıcı bir kavram olarak kullanılan ÇSK'lar, bilindik tüm bileşiklere, eşdizimlere, ikilemelere, çoklu özel adlara, deyimlere, katkısız eylem yapılarına ya da eylem/ad öbeklerine gönderme yapmaktadır (Mersinli ve Demirhan, 2012).

Türkçede yapılan öncül çalışmalar arasında yer alan Kumova Metin ve Karaoğlan (2010)'da ise farklı bir yöntemle veri seti, belli sözcük türü birleşimleri üzerinden değil de popüler gazetelerden derlenmiş 48268 tümceden oluşan bir derlemdeki tüm bigramlar tümce sınırı temelinde belirlenerek oluşturulmuştur. Oluşturulan veri seti üzerinde beş (tekrar sıklığı, MI, t-test, log-likelihood, ki-kare) birliktelik ölçüsü (*associative scores)* uygulanmış ve sınanmıştır. Bu beş eşdizim çıkarma yöntemi, hem sözcüklerin kök biçimlerine hem derlemde görünen biçimine yani yüzey yapıya uygulanmıştır.

Ekleme yoluyla Türkçede bir kök sözcük, birçok olası çekimlenmeye bağlı olarak, çok sayıda farklı biçimde ortaya çıkabilir. Eşdizimlerdeki tüm sözcükler, özellikle son konumdakiler, eklemlenmeye yatkındır. Sonuç olarak derlemde aynı eşdizim farklı yüzey biçimleriyle ortaya çıkabilir. Bu değişkenlik, eşdizimin tekrarlama özelliğini tamamiyle yitirmesi durumunda, eşdizimin toplam sıklığını azaltır ve böylece tekrarlama sıklığı farklı biçimler üstünde genişçe dağılabilir. İlgili özellik, söz konusu araştırmacıları, sözcük biçimlerinin tek bir kökle birleştirildiği bir başsözcük belirlemesi (lemmatization) yapılmış derlem üzerinde eşdizim çıkarma yöntemlerini uygulamanın daha iyi sonuçlar vereceği noktasına götürmüştür. Başsözcük etiketlemesi yapılmış bir derlem üzerinde çalışmak, eklemeli dillerde anılan yöntemlerden hangilerinin eşdizimleri çıkarmada başarılı olduğunu saptamayı da kolaylaştıracaktır öngörüsüyle, araştırmacılar yukarıda adı geçen beş yöntemi elde edilen 661 bigramdan oluşan başsözcük etiketlemeli derlem ve 507 bigram içeren yüzey derlemde karşılaştırmalı olarak sınamıştır. Çalışmada, uygulanan birliktelik ölçülerinden MI ve ki-kare ölçülerinin dil-içi ölçütlerle en güvenilir sonuçları verdiği savlanmıştır.

İlgili hesaplamaların Türkçe üzerinden sınandığı bir başka çalışma da Mersinli ve Demirhan (2012)'dir. İlgili çalışmada, 250,000 sözcüklük İlköğretim 1-5. Sınıf Türkçe Ders Kitapları Derlemi ve Türkçe Ulusal Derlemi veritabanı kullanılarak oluşturulan 3 milyon sözcüklük Başvuru Derlem' deki ÇSK'lar (ikili-birimlerle sınırlandırılarak), Text-NSP ve AntConc 3.2.4 yazılımları kullanılarak çıkarılmıştır. Çalışmada ÇSK terimi, kalıp kullanımlar, deyimsel kullanımlar, *sözlüksel demetler* (lexical bundles), çoksözcüklü birimler, eşdizimliler gibi ÇSK çıkarımı çalışmalarında kullanılan tüm terimleri kapsayacak biçimde kullanılmıştır. Başvuru Derlem'deki karşılıklı birlikte

kullanımların ölçülmesinde, gözlenen sıklık değerleri, MI, LL, ki-kare ve fisher birliktelik ölçüleri kullanılmış ve gözlenen sıklık değerleri ile sol kuyruklu fisher tam olasılık sınamasının, yapıca en uygun ikili-birim sıralamasını verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kumova ve Karaoğlan (2010)'da MI ve ki-kare ölçümlerinin, Mersinli ve Demirhan (2012)'de ise Fisher sınamasının en güvenilir sonuçları verdiği bulgulanmıştır. Eşdizimlerin de çoksözcüklü birimler genel çatısı altında ele alınan sözcük birliktelikleri olduğu düşünüldüğünde, her ne kadar bu çalışmalarda salt eşdizimlere odaklanılmamış olsa da ilgili çalışmaların sonuçları açısından eşdizimleri de kapsadığı açıktır. Ancak salt bu çalışmalar dayanarak ilgili istatistiksel ölçümlerin (Türkçe açısından) bizi daha uzlaşımsal eşdizimlere ulaştırabileceği iddia edilmez, böylesi bir iddia için daha fazla sayıda böylesi karşılaştırmalı çalışmaya ihtiyaç olduğu açıktır. Fakat yine de gerek bu çalışmaların bulguları, gerekse bu 3. bölümde tanıtılan istatistiksel ölçümlerin avantaj ve dezavantajları göz önünde bulundurulduğunda, derlem büyüklüğüne duyarlı olmaması, ki-kare dağılımının hesaplandığı tabloda Fisher değerlerine ulaşılabiliyor olması ve böylelikle düşük sıklıklarda ki-kare değeri yerine Fisher ya da Continuty correction testi sonuçlarını yorumlayabilme olanağının bulunması, ki-kare testinin bizi daha uzlaşımsal ve gerçekçi eşdizimlere ulaştırabileceği öngörüsüne de zemin oluşturmaktadır. Öte yandan ki-kare ölçümünün bizi daha uzlaşımsal eşdizimlere ulaştıracağını varsaysak bile eşdizimliliği salt sıklığa dayalı bir bakışaçısıyla tanımlamak, dil öğretimi hedefli bir çalışma için yeterli olmayacaktır. Öyle ki, gerek istatistiksel ölçümlerin kendi içerisindeki eksiklikleri gerekse ilgili hesaplamaların sadece sıklığı yüksek eşdizimleri saptamaya hizmet ediyor olduğu gerçeği, eşdizimliliğe anlamsal bir bakış açısıyla da yaklaşma gerekliliğini doğurmaktadır. Özellikle Türkçe gibi yüksek derecede çekimlenmiş dillerde istatistiksel ölçümlere dayalı otomatik eşdizim çıkarma yöntemlerine başvurmak bizi her zaman doğru sonuçlara ulaştıramayacaktır. Türkçenin zengin biçimbilimsel ve esnek sözdizimsel yapısı, ilgili uygulamalardan istenilen sonuçların alınamamasının temel nedenidir. Örneğin Türkçenin esnek bir sözdizimine sahip olduğu düşünüldüğünde, ±4 birimlik bir aralık belirlemek kimi eşdizimleri gözden kaçırmaya neden olacaktır. Öyle ki, herhangi bir derlem üzerinde ±4 birimlik bir aralık belirlenerek yapılacak bir sorgulamada *"....., ama artık dizi denince akla Latin Amerika yapımı diziler geliyordu."* gibi bir tümcede yer alan *akla gel-* birleşiminin eşdizimselliği gözden kaçırılacaktır. Türkçe gibi

esnek dillerde sabit bir aralık belirleyerek değil istatistiksel anlamlılığı sorgulanan birleşimi oluşturan göstergelerin dizimsel bağıntıları temelinde, yani tümce düzeyinde bir sorgulama yapılmalıdır. Böylesi bir sorgulama yapabilmek için de öncelikle hangi birleşimlerin istatistiksel anlamlılığının sorgulanacağına karar verilmelidir. Eşdizimliliğe anlamsal bir bakış açısıyla yaklaşmak tam da bu noktada ayrı bir önem kazanmaktadır. Öyle ki eşdizimleri herhangi bir derlem üzerinde öncelikle anlam temelli bir yaklaşımla sorgulayarak diğer sözcük birleşimlerinden bu doğrultuda ayrıştırmaya çalışıp istatistiksel bakış açısıyla da ikincil bir sorgulama yapmak, hem daha anlamlı hem de daha uzlaşımsal eşdizimleri saptamayı sağlayabilir. Böylesi bütüncül bir yaklaşımla, amacın dil öğrenicilerini özellikle yabancı dil öğrenicilerini belli bir dilsel yetkinliğe ulaştırmak olduğu öğretim ortamlarında odaklanılacak eşdizimlere ulaşılabilir. Eşdizimliliğe öğretim düzleminde yaklaştığımızda bir dildeki tüm eşdizimlerin öğretilmesinin mümkün olmayacağı gerçeği, öğretimde en anlamlı ve en uzlaşımsal eşdizimlere odaklanmanın tutarlı bir gerekçesi olarak belirginleşmekte ve öğretimde öncülenecek eşdizimlere de ilgili birleşimlerin bütüncül bir yaklaşımla tanımlandığı bir bakışla ulaşılabileceği savunusuna da destek oluşturmaktadır.

5. SONUÇ

Yazının Giriş Bölümü'nde de belirtildiği gibi, eşdizim alanındaki en büyük sorun, eşdizim sınırının çizilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, bu yazıda, eksik yanları da vurgulanmaya çalışılarak, alandaki iki büyük gelenek ekseninde eşdizimlilik kavramı betimlenmeye ve dil öğretimi hedefli bir çalışmada eşdizimliliğin bütüncül bir yaklaşımla tanımlanması gerektiği savunularak ardıl çalışmalar için bir tartışma zemini oluşturulmaya çalışılmıştır.

Eşdizimlilik, uzlaşımsal birliktelikler olma gerçekliğine karşıt bir şekilde, tanımı, sınıflandırılması noktasında uzlaşılmış bir kavram değildir. Dilde bir sözcük birleşiminin uzlaşımsal olabilmesi için tekrar eden bir kullanım sergiliyor olması gerekir. Bir sözcük birleşimi kullanımda kısıtlılık sergiliyorsa, uzlaşımsal olduğu söylenemez. Bu açıdan bakıldığında, sıklık kavramı eşdizimliliğin tanımlanmasında göz önünde bulundurulması gereken bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak sıklığa dayalı çözümlemeler, anlamlı eşdizimleri saptamada her zaman güvenilir sonuçlar vermemektedir. Eşdizimlerin saptanmasında farklı istatistiksel hesaplamaların varlığı, bu gerçeğin bir uzantısıdır.

Böyle bakıldığında da eşdizimliliği salt sıklığa dayalı bir yaklaşımla ele almanın yeterli olmayacağını söylemek mümkün görünüyor.

Öte yandan eşdizimliliğe anlam temelli yaklaşımlar düzleminde bakıldığında da bu yaklaşımla şekillenen çalışmalardaki yöntemsel farklılıklar ve ilgili çalışmalarda çoğunlukla ad-eylem eşdizimlerinin konu edildiği dikkati çekmektedir. Eşdizimleri diğer sözcük birleşimlerinden ayırmada farklı ölçütlere başvurulduğu da bu çalışmalarda dikkat çeken bir diğer noktadır. İlgili çalışmalarda, ad-eylem eşdizimlerini serbest birleşimlerden ayırırken birleşimdeki eylemin, deyimlerden ayırırken ise adın değiştirilebilirliğinin temel alındığı görülmektedir. İki sözcük türünü ayırmada farklı ölçüte başvurmak, ölçütü zayıflatmakta hatta geçersiz kılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Nesselhauf (2005)'te işletilen ölçütler kuramsal olarak tutarlılık sergilemektedir. Ancak şunu da vurgulamak gerekir ki, eylemlerin ilgili anlamda hangi adlarda birleşebileceğini saptamada ilk başvurulacak kaynak sözlüklerdir. Nesselhauf (2005)'teki gibi bir uygulamayla sözcüklerin birleşimsel davranışlarına ulaşabilmek, tanım ve sunumlar açısından tutarlılık sergileyen, kapsamlı sözlüklerin varlığını da gerekli kılmaktadır.

Dilin karmaşık konu alanlarından biri olduğu konusunda uzlaşılan eşdizimliliği çalışırken, hem istatistiksel hem de anlamsal bir bakış açısıyla eşdizimliliği ele almak, bir yandan neyin eşdizim olup olmadığı sorusuna daha tutarlı yanıtlar vermemizi sağlarken, bir yandan da hedefin dil öğrenicilerini belirli bir dilsel yetkinliğe ulaştırmak olduğu eğitim ortamlarına dönüt sağlayacak bir eşdizimlilik tanımlaması yapabilmeye olanak sağlayacaktır. Bu açıdan bakıldığında ve bir dildeki tüm eşdizimlerin öğretiminin mümkün olmadığı gerçeği düşünüldüğünde, dil öğretimi özellikle de yabancı dil öğretimi ortamlarında öncelenecek eşdizimlere, diğer bir deyişle daha uzlaşımsal ve anlamlı eşdizimlere ulaşmanın hedeflendiği çalışmalarda, eşdizimlilik bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Aisenstadt, E. (1979). "Collocability restrictions in dictionaries". In: Hartmann, R. (ed.) *Dictionaries and Their Users*. Leuven: Katholieke Universiteit. 71-74.

Aisenstadt, E. (1981). "Restricted collocations in English lexicology and lexicography". *ITL Review of Applied Linguistics, 53*, 53-61.

Aksan, Y. ve Yaldır, Y. (2011). Türkçe sözvarlığının nicel görünümleri. Ç. Sağın Şimşek ve Ç. Hatipoğlu (haz.) *24. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildiri Kitabı*, 377-387. Ankara: ODTÜ Basım İşliği.

Aksu Kurtoğlu (2015). Türkçede Ad-Eylem Eşdizimliği İçin İstatistiksel Ve Anlamsal Ölçütler Temelinde Derlem-Çıkışlı Bir Ulamlama. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Tez Danışmanı: Prof. Dr. Özgür Aydın.

Allerton, D. J. (1990). "Linguistically strange word combinations." In Margaret Bridges (Ed.), *On Strangeness* (= SPELL – Swiss Papers in English Language and Literature, 5) (pp. 25–38). Tübingen: Narr.

Benson, M., Benson, E. ve Ilson, R. (1997). *The BBI Dictionary of English Word Combinations* [rev. ed. of *BBI Combinatory Dictionary of English*, 1986]. Amsterdam /Philadelphia: John Benjamins.

Bisht, R.K ve diğ. (2006). "An Evaluation of different statistical techniques of collocation extraction using a probability measure to word combinations". *Journal of Quantitative Linguistics,* Vol. 13, Number 2-3, 161- 175.

Church, K., and Hanks, P. (1991). "Word Association Norms, Mutual Information and Lexicography," *Computational Linguistics*, Vol 16:1, pp. 22-29.

Cowie, A. P. (1981). "The treatment of collocations and idioms in learners'dictionaries." *Applied Linguistics, 2*, 223–235.

Cowie, A. P. (1988). "Stable and creative aspects of vocabulary use." In Ronald Carter& Michael McCarthy (Eds.), *Vocabulary and Language Teaching* (pp. 126–139).

Cowie, A. P. (1991). "Multiword units in newspaper language." In Sylviane Granger (Ed.), *Perspectives on the English Lexicon. A Tribute to Jacques van Roey* (pp. 101–116).Louvain-la-Neuve: Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain.

Cowie, A. P. (1994). "Phraseology." In Ronald E. Asher (Ed.), *The Encyclopedia ofLanguage and Linguistics* (pp. 3168–3171). Oxford: Pergamon.

Cowie, A. P. (Ed.). (1998a). *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*. Oxford:Clarendon

Cowie, A. P. (1998b). "Phraseological dictionaries: Some east-west comparisons." InAnthony P. Cowie (Ed.), *Phraseology* (pp. 209–228). *Educaction* (= British Studies in Applied Linguistics, 119) (pp. 80–93). Clevedon: Multilingual Matters.

Dunning, Ted E. (1993). "Accurate methods for the statistics of surprise and coincidence". *Computational Linguistics*, 19(1), 61–74.

Durrant, P. (2008). High frequency collocations and second language learning. (Unpublished doctoral dissertation). The University of Nottingham, Nottingham.

Evert, S. (2004) (published 2005). *The Statistics of Word Cooccurrences: Word Pairs and Collocations*. Dissertation, Institut für maschinelle Sprachverarbeitung, University of Stuttgart.

Firth, J. R. (1957). "A Synopsis of Linguistic Theory". Studies in Linguistic Analysis. *The Philological Society*, 1-32.

Firth, J. R. (1968) [1952/3]. Linguistic analysis as a study of meaning. In Palmer, F.R. (ed.), *Selected papers of J.R. Firth*, 12-26.

Firth, J. R. (1968). A synopsis of linguistic theory, 1930-55. In F. R. Palmer (Ed.), *Selected papers of J.R. Firth 1952-1959* (pp. 168-205). Harlow: Longmans.

Gyllstad, H. (2007). *Testing English Collocations: Developing Receptive Tests for Use with Advanced Swedish Learners*. Media-Tryck: Lund University.

Gries, S. Th. (2008). "Dispersion and adjusted frequencies in corpora", *International Journal of Corpus Linguistics*, 13, 403-437.

Halliday, M. A. K. (1961). Categories of the theory of grammar. *Word* 17. 241-292.

Halliday, M. A. K. (1966). Lexis as a linguistic level. In Bazell, C.E, Catford, C., Halliday, M.A.K. and Robins, R.H. (eds.), *In memory of J.R. Firth*, 148-162. London: Longmans.

Howarth, P. (1996). *Phraseology in English Academic Writing: Some Implications for Language Learning and Dictionary Making*. Lexicographica Series Maior 75. Tübingen: Max Niemeyer.

Howarth, P. (1998a). Phraseology and Second Language Proficiency. *Applied Linguistics, 19(1).* 24-44.

Howarth, P. (1998b). The Phraseology of Learners' Academic Writing. In Cowie, A.P. (ed.), *Phraseology: Theory, analysis, and applications*, 161-186, Oxford: Oxford University Press.

Jones, S. and J.McH. Sinclair (1974). "English lexical collocations". Cahiers de lexicologie 24:15-61. Reprinted in Foley, J.A. (ed.). (1996) J.M. *Sinclair on lexis and lexicography*. Singapore: UniPress. 21-54.

Kumova Metin, S. ve Karaoğlan B., (2010). Collocation Extraction in Turkish Texts Using Statistical Methods, 7th International Conference on Natural Language Processing (LNCS-ISI) IceTAL 2010, Reykjavik, Iceland.

Mel'čuk, I. (1998). "Collocations and Lexical Functions". In A. P. Cowie (ed.), *Phraseology. Theory, Analysis and Applications*. Oxford: Clarendon Press, 23-53.

Mersinli, Ü. ve Demirhan, U. (2012). Çok Sözcüklü Kullanımlar ve İlköğretim Türkçe Ders Kitapları.*Türkçe Öğretiminde Güncel Çalışmalar.* Mersin Üniversitesi 2012, 113-122.

Nesselhauf, N. (2003). The use of collocations by advanced learners of English and some implications for teaching. *Applied Linguistics, 24 (2)*, 223-242.

Nesselhauf, N. (2005). *Collocations in a Learner Corpus: Studies in Corpus Linguistics.* Amsterdam: John Benjamins.

Oakes, M. (1998). Statistics for Corpus Linguistics. Edinburgh University Press.

Sinclair, J. (1987). Collocation: a progress report. In Steele, R. and Threadgold, T. (eds.), *Language topics: Essays in honour of Michael Halliday*, 319-331.

Sinclair, J. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.

Sinclair, J. M. (1996). "The search for units of meaning". TEXTUS, 9(1), 1000-1032

Sinclair, J. (1997). Corpus Evidence in Language Description. In Wichmann, A et al (Eds.), *Teaching and Language Corpora*. (pp. 27-39). London and New York: Longman.

Sinclair, J., Jones, S, and Daley, R. (2004) [1970]. English Lexical Studies: Report to OSTI on Project C/LP/08. In Krishnamurthy, R. (ed.), *English collocation studies: the OSTI report*, 2-204. London: Continuum.